

Становлення НТБ університету

#12-13 от 22.09.2014

Значення бібліотеки в будь-якому навчальному закладі важко переоцінити. Деякі гарячі голови пробують доводити, що Інтернет цілком може замінити бібліотеку, а для нашого сучасника колекція книг є рудиментарним елементом інформаційного поля й що бібліотекам не буде місця в комп'ютеризованому суспільстві. Але є й інша думка – бібліотека збережеться, як невід'ємна частина структури суспільства, але в іншому вигляді й з іншими функціями. Слово «бібліотека» буде асоціюватися не з «походами за підручниками», а зі словами – «саморозвиток», «самовдосконалення», «науковий ступінь», «наукові відкриття», «Нобелівська премія». За визначенням американського філософа Алана Картера «Бібліотека – серце університету; ніякий інший (інституціональний) фактор в університеті не має такого впливу на якість аспірантської та дослідницької освіти, як бібліотека». Вчені, що присвятили чимало свого часу роботі в бібліотеці, розповідаючи про свої досягнення, з повним правом могли б процитувати І. Ньютона: «Якщо я бачив далі інших, то тільки тому, що стояв на плечах гігантів».

15 вересня була відкрита бібліотека Харківського технологічного інституту – перша технічна бібліотека на Півдні Росії. В. Л. Кирпичов, директор ХТІ, так визначив значення інститутської бібліотеки: «Якщо на долю інженера доводиться постановка якої-небудь справи, то він, насамперед, шукає в літературі відомості про неї, а тому бібліотека, що поступово утворюється при інституті, буде одним з важливих посібників для нашої промисловості».

Фундаментом створення інститутської бібліотеки стала унікальна особиста бібліотека академіка-електротехніка Б. С. Якобі, яку за настійною вимогою директора ХТІ В. Л. Кирпичова привезли з нагоди відкриття інституту. Цінність колекції з 2111 примірників полягала в тому, що вона містила раритетні видання з прикладної механіки, машинобудування, електротехніки, металургії, будівельної механіки, хімічної промисловості. Вона забезпечила цінне ядро книжкового фонду технічної бібліотеки. Зміст рідкісних книг, велика кількість автографів відомих учених ХІХ століття (П. М. Фусса, К. Бера, М. Фарадея, В. Грове, Д. Брюстера, В. Струве, Д. Генрі, К. Якобі, Л. Фуко й ін.) робили цю колекцію унікальною. Заслужений діяч науки й техніки, популяризатор історії науки, професор, випускник ХТІ 1919 року, Лев Давидович Белькінд, який під час навчання в інституті користувався книгами колекції Б. С. Якобі, наголошував, що в ній є цінні книги, відсутні в жодній бібліотеці Радянського Союзу. Значна частина видань із цієї колекції зберігається в НТБ і сьогодні.

У 1885 році прийнято «Положення про Харківський Практичний Технологічний Інститут», за яким бібліотека безпосередньо підпорядковувалася Навчальному комітету, а працював у ній один співробітник. Першим завідувачем бібліотеки ХТІ був Петро Олексійович Безсонов, відомий славіст і видавець народних творів, професор кафедри слов'язнознавства Харківського університету, дійсний член «Суспільства ревнителів російської історичної освіти», почесний віце-президент Північноамериканських учено-адміністративних конгресів. Професор завідував бібліотекою інституту в першому півріччі 1886 року за сумісництвом. Він комплектував бібліотеку, керуючись рекомендаціями професорського складу ХТІ.

У 1885 році вперше для фонду бібліотеки були придбані повні комплекти журналів «Crelle's Journal», «Journal fur die reine und angewandte Mathematik», «Engineering», енциклопедії й лексикони з хімії Вюрца, Фремі, Грахам-Отто, Бельштейна, Гмелін-Краута й ін., які послужили початком еволюційного розвитку бібліотеки, її систематичного комплектування. Другий бібліотекар – колезький радник Макарій Лукич Семенчинов. Своє життя він присвятив служінню інституту й бібліотеці. Протягом 30 років він один комплектував фонд бібліотеки, систематизував та каталогізував його, вів довідково-бібліографічну роботу й обслуговував читачів. За відмінну, старанну роботу й особливі заслуги Семенчинов був нагороджений орденами св. Станіслава 2-го, св. Ганни 3-го ступенів.

1910 .

Подаровані бібліотеці Літографічні курси лекцій учених Санкт-Петербурзького Практичного Технологічного й Харківського університетів, стали основою створення навчального фонду. Фонд бібліотеки поповнили навчальні посібники І. О. Вишнеградського, Г. С. Войницького, Б. Т. Вилежинського, О. К. Крупського, П. В. Котурницького, М. П. Петрова, М. М. Бекетова, М. О. Тихомандрицького, К. О. Андрєєва, О. В. Гурова й ін. Надалі джерелами його поповнення стали пожертвування приватних осіб й установ, закупівля у книгарнях і фірмах, книгообмін. Щорічно такі поповнення становили від 500 до 1000 примірників. Уже на початок 1887 року бібліотека передплачувала 87 назв журналів, переважно зарубіжних. Щорічна їх кількість коливалася від 120 до 160 назв. Бібліотекар ретельно відстежував профільні публікації в періодичних виданнях.

У 1889 році були прийняті «Правила завідування бібліотекою Харківського Практичного Технологічного Інституту Імператора Олександра III, придбання книг і користування ними», розроблені Навчальним комітетом інституту по типових проектах (їх повний текст <http://library.kpi.kharkov.ua/Retro.html>). Особисту участь у складанні правил брали В. Л. Кирпичов і попечитель Харківського навчального округу М. П. Воронцов-Вельямінов. Документ, що дійшов до нас, свідчить про чітку наукову організацію роботи бібліотеки й продуману технологію обслуговування читачів.

На початок 90-х років XIX століття бібліотека інституту стає найбагатшою за кількістю томів і назв технічних видань не лише у Харкові, а й на півдні країни. На початку 1892 року її фонд налічував понад 10 тис. примірників, вартість передплати періодичних видань досягла 1000 рублів на рік, щодня в читальному залі бібліотеки працювало до 40 відвідувачів. Зі збільшенням набору студентів і зміцненням структури ХТІ на комплектування її документного фонду щорічно виділялися близько 4000 рублів.

Спочатку бібліотека містилася на першому поверсі головного корпусу (нині ГАК), побудованому в 1876 році за проектом архітектора Р. Р. Генріхсена. Станом на 1906 рік вона розміщувалася у 4 кімнатах. Кабінет для читання був виділений окремо. У 1910 році бібліотеці надали додатково приміщення для читального залу, де розмістилися спеціальні столи для креслярських атласів великого формату.

До створеної бібліотечної комісії, яка брала участь у всіх сферах діяльності бібліотеки, входили по два професори від кожного відділення (механічного й хімічного), які обиралися Навчальним комітетом на три роки. Її членами були відомі вчені: М. Д. Зуєв, М. І. Кузнєцов, Г. А. Латишев, А. П. Лідов, Г. Ф. Проскура, Е. Н. Сердюк, Я. В. Столяров. У 1894 р., на час відпустки бібліотекаря М. Л. Семенчинова, бібліотекою завідував П. М. Мухачов, а в 1917-му – Г. Ф. Проскура. Це свідчить про особисту участь відомих учених ХТІ в діяльності бібліотеки.

У 1913 році вийшов друком «Систематичний каталог книг Харківського Технологічного Інституту Імператора Олександра III», у якому були зібрані відомості про книги, придбані бібліотекою до 1910 року. Цей каталог, обсягом 351 сторінок, – результат колосальної праці бібліотекаря, вчених і студентів інституту. Відомо, що каталог редагували професори Г. Ф. Проскура, М. Д. Зуєв і Я. В. Столяров. За особливу старанність у складанні каталогу М. Л. Семенчинова було нагороджено грошовою премією в розмірі 200 руб.

Збільшення книжкового фонду поставило питання щодо його розміщення. Саме тому поза стінами головного корпусу з'явилися окремі спеціалізовані бібліотеки при лабораторіях і кабінетах інституту. Бібліотека в головному корпусі йменувалася «Фундаментальна бібліотека».

На початок 1917 р. до послуг 1,5 тис читачів були доступні 30 тис. книжкових видань.
20-і роки

Останні дореволюційні й 20-і роки ознаменувалися корінними змінами в житті суспільства й інституту. У 1916 р. на території ХТІ було відкрито Харківський жіночий політехнічний інститут, заснований Південноросійським товариством технологів. У ХТІ замість механічного й технічного відділень були організовані факультети. У 1918 році прийнято проект розподілу навчальних дисциплін механічного факультету за 10 кафедрами, який було реалізовано в середині 20-х років. Були відкриті електротехнічний і інженерно-будівельний факультети, авіаційне відділення механічного факультету, робочий факультет, підготовчі курси. У 1924 році в інституті навчалися 2400 студентів, професорсько-викладацький склад збільшився до 123 осіб. Роль і значення бібліотеки в житті інституту були на високому рівні. Бібліотека ХТІ перейшла у підпорядкування навчальної частини, на чолі якої стояв проректор інституту. Перед нею постали завдання оперативного обслуговування читачів, забезпечення студентів і викладачів нових факультетів і підрозділів необхідними виданнями. З 1917 року фонд бібліотеки збільшився утричі й до 1922 року досяг 165127 примірників. Зі збільшенням

кількості читачів було змінено графік роботи бібліотеки: з 10 ранку до 10 вечора (у 1922 році – з 8.00 до 24.00). З урахуванням нових спеціалізацій і тем наукових праць змінилася й політика комплектування фондів. Реалізація ідейно-політичної функції ставила перед бібліотекою нові завдання.

Тривалий період 1919–1930 рр. за рекомендацією М. Л. Семенчинова фундаментальною бібліотекою завідувала Марія Львівна Шепелева, удова викладача фізики й механіки П. В. Шепелева. Плідно працювали бібліотекарі А. М. Краснова, К. М. Лагутинська, Н. Г. Латишева, М. Б. Пазол, І. М. Позіна, О. К. Соколовська, В. О. Шебаліна та інші.

30–40-і роки

У грудні 1929 року інститут був перейменований у Харківський політехнічний інститут. На той час у ХПІ працювало близько 30 кафедр. Розпочалася всесоюзна реформа системи вищої технічної освіти, яка передбачала значне збільшення кількості фахівців випускників. Почалася підготовка інженерів за поглибленою вузькою спеціалізацією. У 1930 році відбулася повна реорганізація ХПІ з виокремленням з нього всіх факультетів у самостійні галузеві інститути: машинобудівний (ХММІ), електротехнічний (ХЕТІ), хімічний (ХХТІ), авіаційний (ХАІ) та ін. При кожному галузевому інституті були створені свої бібліотеки. Бібліотека ХТІ надала частину свого фонду для формування бібліотек знову утворених інститутів. Були передані видання з хімії й хімічної технології – ХХТІ; з електротехніки – ХЕТІ; з повітроплавання й авіабудування – авіаційному інституту; з будівництва, архітектури й нарисної геометрії – будівельному інституту; з автомобілебудування – автотракторному інституту. Цьому передувала копітка робота бібліотекарів з відбору книжкового фонду, яка супроводжувалася ще й важким фізичним навантаженням. Фундаментальна бібліотека була залишена при Механіко-машинобудівному інституті.

У креслярському (нині головному) корпусі відкрилася студентська бібліотека ім. Л. М. Толстого («Толстовська бібліотека»). У ній були зосереджені соціально-економічні видання й художня література. Її фонд містив значну кількість видань класиків вітчизняної й зарубіжної літератури, оригінали прижиттєвих видань творів європейських письменників XIX–XX століть. Бібліотека обслуговувала читачів усіх галузевих інститутів на власній території. У цей період історії починають свої біографії бібліотеки нових утворених інститутів. До 1940 року весь фонд бібліотеки ХХТІ нараховував 117719 друкованих одиниць, з них навчальна література – 79412 примірників, наукова – 38307 примірників. Перед війною бібліотека передплачувала 200–250 найменувань періодичних видань з хімії з 35 країн світу, у тому числі з європейських, південноамериканських, азіатських, австралійських і африканських.

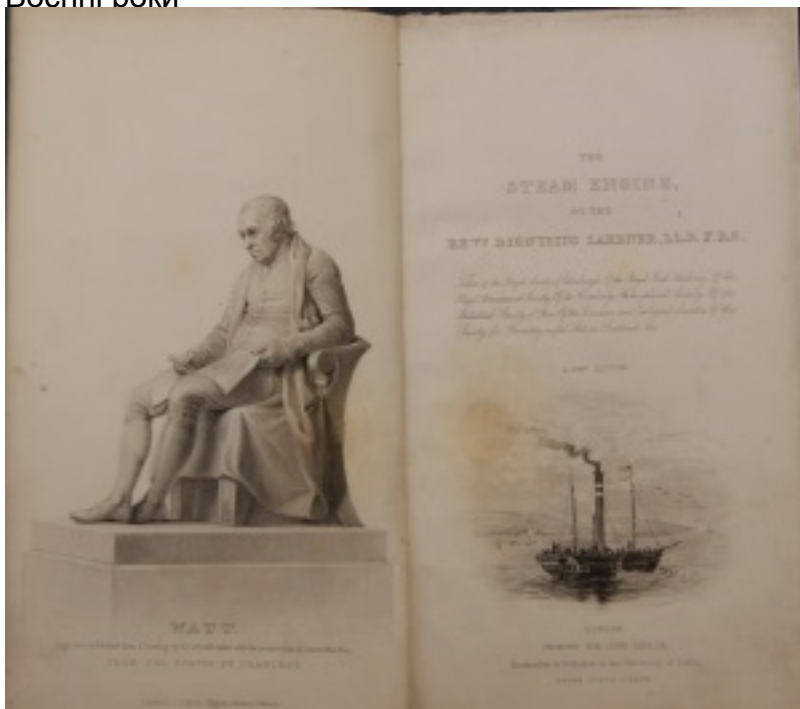
У 40-х роках, у доповідній записці до заступника голови Ради народних комісарів УРСР С. В. Косіора директор інституту І. І. Стрелков писав: «Харківський хіміко-технологічний інститут має одну із кращих у Союзі наукових бібліотек з хімії й хімічних технологій та споріднених галузей техніки. Наша наукова бібліотека володіє більш повними комплектами світових хімічних журналів і довідників у порівнянні з бібліотекою АН УРСР. Така бібліотека має винятково народногосподарське значення, тому що саме, в області хімії й хімічної технології дуже часто буває, що результати багатьох класичних досліджень, зроблених десятки років тому, тільки тепер одержують можливість промислової реалізації».

Задоволенню читацьких запитів у новітніх вітчизняних виданнях сприяло надання бібліотекам ХХТІ, ХММІ, ХЕТІ обов'язкового платного примірника за профілем інституту, згідно з постановою РНК СРСР від 9 травня 1940 року за № 700 «Про забезпечення наукових бібліотек платним примірником літератури». Відповідно до неї всі профільні друковані видання СРСР надходили до бібліотек інститутів і були доступні для всіх бажаючих. Серед працівників бібліотек того часу нам відомі М. Л. Шепелева, С. М.

Зінгерман, В. Г. Депарма й ін.

Воєнні роки

З початком Великої Вітчизняної війни бібліотекам і бібліотекарям усіх трьох інститутів не вдалося евакуюватися. Найбагатші книжкові фонди бібліотек інститутів лишилися у Харкові. Відомості про унікальні зібрання книг і журналів у бібліотеках першої столиці України, відразу ж після захоплення Харкова, були передані до Берліну. Відповідно до розпоряджень німецького командування було розпочато вивіз раритетних наукових видань, видань по промисловим технологіям, геології, топографії та книг і періодики воєнно-стратегічної тематики. Викладачі й бібліотекарі, що залишилися у Харкові, розпочали роботу з порятунку державного майна від загарбників.

Розпорядження німецької комендатури про знищення частини літератури бібліотекарі інститутів усіляко саботували. Рідкісні книги, а також коштовні лабораторні апарати та механізми ховали від фашистів у підвалах, прикривали купами сміття, закопували в ящиках у землю, переносили у домівки бібліотекарів. Напівголодні, виснажені бібліотекарі й викладачі своїми руками, на візках і санках, прикриваючи господарським начинням, із усього міста переносили у безпечне місце кинуті книги з установ і приватних бібліотек.

На жаль, нам відомі лише деякі прізвища бібліотекарів, які під бомбуваннями, щохвилини ризикуючи одержати кулю, робили щодня подвиг по порятунку книг – Віра Геннадіївна Депарма, Наталія Сергіївна Юркевич, Ольга Василівна Чикова, А. І. Тюріна. Активну участь у порятунку унікальних лабораторних механізмів і книг брали вчені, що залишилися на окупованій території, зокрема, професор фізики М. І. Сахаров, професор ХІБІ Ф. А. Біляков. На початку 1942 року з ініціативи уповноваженого відділу освіти міської управи професора ХТІ й ХДУ А. В. Желеховського до фонду бібліотеки ХММІ були передані приватні колекції Г. Ф. Проскури й І. М. Бабакова, у результаті чого вони були врятовані від розграбування й знищення.

Врятовані книги розміщалися в головному корпусі (ГАК), найменш постраждалому від бомбувань. І все-таки німецькі окупанти змогли вивезти частину книжкового фонду й

коштовного устаткування. Бібліотекам інституту, особливо ХХТІ, було нанесено значного збитку. Масштаб розкрадання можна уявити за наявними даними. В Німеччину було вивезено 25 найменувань повних комплектів журналів, серед яких – «Annales de chimie et de physique» (1789–1941 pp.); «Annalen der Chemie» (1832–1941 pp.); «Annalen der physic» (1799–1941 pp.); «The American Journal of Science» (1890–1940 pp.); «The analyst» (1876–1941 pp.); «British plastics» (1929–1941pp.); «Biochemische Zcitsehrift» (1906–1940 pp.) й ін. Частково було вивезено і довідковий фонд.

Чимала кількість фонду була підготовлена до вивозу, але фашистів зупинило звільнення Харкова 23 серпня 1943 року. Залишаючи наше місто, вони підірвали корпус ХЕТІ, від чого постраждали лабораторія й частина книжкового фонду бібліотеки інституту.

Ми не знаємо прізвища викладача одного із наших інститутів, який сприяв поверненню книг із Берліну до нашої бібліотеки у 1948 році. Із розповідей наших старших колег нам відомо, що навесні 1945 року, перебуваючи у звільненому Берліні, він побачив книги зі знайомими печатками і зробив усе, щоб книги повернулися до Харкова. Сприяв йому у цьому комендант міста Берліна.

Завдяки самовідданим діям викладачів і бібліотекарів близько 200 тис. видань були врятовані. Уряд високо оцінив подвиг співробітників бібліотеки. За збереження фонду й підготовку бібліотеки ХММІ до 1944/1945 навчального року Віра Геннадіївна Депарма була нагороджена медаллю «За трудову доблесть».

Після звільнення Харкова колективи інститутів поверталися з евакуації. Перед ними постала страшна картина руйнувань. Значно постраждав Головний корпус, у якому розміщувався ХХТІ і його бібліотека: повністю був спалений корпус і всі дерев'яні частини; цегельні склепіння перекриття, перекриття між поверхами й конструкції стельових перекриттів над великою лекційною аудиторією були частково завалені. Частини хімічного, технічного й інших корпусів були спалені й зруйновані. Прекрасні лекційні аудиторії являли собою купу щебеню і зіпсованих вогнем металевих конструкцій. Вікна були вибиті, у приміщеннях – звалені купи сміття, водопровід і система центрального опалення – розморожені.

Повернувшись, колективи інститутів розмістилися в уцілілих будинках без меблів й устаткування. Приміщення бібліотек являли собою смітники книг, засипаних склом і вапном. Книги інститутських бібліотек були змішані з книгами інших бібліотек харківських навчальних закладів і приватних колекцій. Співробітники бібліотек зуміли в короткий строк систематизувати й упорядкувати фонд і вже з початком навчального процесу у січні 1944 року організували обслуговування читачів.

З 1949 до 1963 року бібліотекою керувала Ганна Костянтинівна Кожемякіна. Її робота була відзначена орденом Трудового Червоного Прапора.